

Степан КОСТЬ, професор ЛНУ імені Івана Франка

ГЕРОЇ, УХИЛЯНТИ І ARS MORIENDI

Децо про обов'язок, дух боротьби і ... страх смерті

У кожній людині є те, що закладене генетично, те, що вона набуває у процесі соціалізації, а є й те, що вона, маючи свободну волю, свободу вибору, сама виховує й культивує в собі. Так у результаті формуються основні життєві цінності, що зумовлюють поведінку людини. Лешек Колаковський у коротенькому есеї «Повна й коротка метафізика. Іншої не буде. Іншої не буде» зазначав, що на чотирьох наріжних каменях тримається дім, у якому, говорячи патетично, живе людський дух. Це розум, Бог, любов і смерть. Універсальна формула Л. Колаковського стосується життя загалом, але якщо вдуматися, то й оті три поняття, зафіксовані у підзаголовку, цілком узгоджуються із цією формулою, хоча й стосуються конкретної ситуації – нинішньої російсько-української війни (предмет роздумів ще конкретніший, про що згодом).

Фактичним приводом для моїх роздумів було повідомлення про те, що в Тисі втопилося вже кілька десятків чоловіків. (По цій гірській річці зі стрімкою течією проходить державний кордон). Вони загинули, тікаючи від мобілізації. Безглузда смерть мене так вразила, що можливу публікацію я хотів назвати «Як Тиса стала Стиксом...» – хотілося якоїсь виразної аналогії, та й звучання назв обох рік було трохи подібним. Проте ж не для всіх, хто відійшов у засвіти, стрімка Тиса стала похмурим античним Стиксом. Та й втеча через Тису не є єдиним способом незаконного перетнути кордон й уникнути участі в бойових діях, тобто ухилитися від виконання свого конституційного (зрештою, морального теж) обов'язку.

Ухилинтам-потопельникам пощастило уникнути мобілізації, але вони не уникли передчасної смерті й за-

вершили свій шлях молодими та передчасно. Пощастило перетнути кордон тим, кого підкуплені чиновники занесли в надійніший «Шлях», кого підкуплені лікарі визнали непридатним, кого такі ж підкуплені працівники територіальних центрів комплектування не поспішали «комплектувати». Вразив ще один спосіб ухиляння: фіктивне одруження з тещою (!) й зі старшою за віком жінкою чи й жінкою з інвалідністю, яких треба доглядати й лікувати (але за кордон їдуть всі троє... і колишня, й новоспечена дружина – такий собі «шлюб утрюх»).

Не менш вражає ще один «чесний» спосіб – вступ до магістратури й аспірантури. Не сподівався, що нашу, не дуже багату на таланти науку про журналістику, прагнуть щороку рятувати (в умовах війни!) понад двісті осіб чоловічої статі. Не заперечую, що серед кількох десятків аспірантів є люди, які потрібні факультетові й науці. Проте для більшості – це легітимний спосіб втечі від фронту. (До речі, проблема високопрофесійних кадрів для вищої школи сучасного університетського рівня щороку стає гострішою). Ось чому і аспірантура як спосіб ухиляння від війни – це злочин щодо тих, хто загинув, це неповага до тих, хто воює, а окрім цього, це ще й корупційна схема, бо зараховані «аспіранти» (і маїстри) відкуповуються грошима від мобілізації (й без людського чинника в цій операції не обійтися). Заробляти гроші таким інфекційним способом національні університети не мають права. Це заробіток на війні. Ці гроші пахнуть кров'ю війни. (Щоправда, цьогоріч Міністерство освіти й науки схамулювало – й важливі зміни зробило).

У липні «Українська правда» повідомляла, що станом на зиму в Україні проживало приблизно 11 мільйонів громадян від 25 до 60 років, які підлягають мобілізації. На 16 липня 2024 року лише 36 відсотків (4 мільйони) оновили свої дані, але певний відсоток серед них і ті, хто вже служить. Не менш вразив мене ще один несподіваний і неприємний факт. Інформація deulylviv.com: виявляється, що в середині липня в областях України, саме у Львівській області було найбільше «ухилинтів» – 85 тисяч, а серед лідерів – і сусідні області – Закарпатська, івано-Франківська, Тернопільська... А я в одній зі своїх монографій (2006 року) навіть окремий розділ написав про Галичину як український П'ємонт. Щоправда, йшлося про минуле.

Наприкінці серпня на одному із телеканалів почув, що в Європу незаконно виїхало кількасот тисяч українських чоловіків призовного віку. Скільки це могло би бути додаткових дивізій? А скільки ще таких, хто хоче залишити Україну?

В умовах війни, від результатів якої залежить наше майбутнє і в «тунелі» якої ще не видно світла, мати таку кількість ухилинтів (і таку кількість тих, хто перетворив бажання ухилитися від мобілізації на вигідний бізнес) дуже небезпечно. У межових ситуаціях різнокольоровий спектр ставлення до них шкідливий. Існує лише чорнобілий варіант: або-або – або ти борешся, або втікаєш, або ти борець, або боягуз. Безперечно, що тривала війна втомлює, вона позначається на стресостійкості суспільства. Як «шагренава шкіра» зменшується ентузіазм, яким буквально

вибухнуло наше суспільство упродовж перших тижнів і навіть місяців війни.

Не буду стверджувати, що до появи величезної кількості ухилинтів спричинилася кремлівська пропаганда, хоча росіяни використовують будь-яку можливість посяти страх, зневіру, розгубленість, відчай, озлобленість. Зрозуміло і те, що ніхто не хоче помирати й помирати передчасно. Але нині на шальках терезів, з одного боку, доля держави-нації (своєї родини теж), а з іншого – життя тих, хто зобов'язаний воювати (й, може, загинути). Одні (і їх більше) цей страх долають. В інших (ухилинтів) цей страх смерті домінує. Навіть якщо іноді здається, що наше життя – випадковий дар, все ж він безцінний. Страх – природний річ, проте в шкалі цінностей не він повинен зумовлювати поведінку людини.

Мабуть, усі підручники з логіки наводять найвідоміший силіогізм: «Усі люди смертні. Сократ – людина. Отже, Сократ – смертний». Нагадаю: Сократ помер гідно, хоча міг врятуватися втечею з в'язниці (стати античним «ухилинтом»), як це йому пропонували його учні й прихильники. Він цього не зробив: істина, цінності, принципи, розуміння свого обов'язку були для нього дорожчими від життя.

Нема смерті без причини. Аварії, вуличні випадки, пожежі, повені, хвороби, вбивство – і людини попри її соціальний статус, матеріально-фінансовий стан, освіченість і рід занять не стає в цьому світі. У багатьох випадках це передчасна і несподівана смерть. Але втопитися в Тисі, загинути такою не лише безглуздою, але й безславною смертю, знаючи, що твоя родина і держава в смертельній небезпеці, що в твою домівку може вдертися вбивця, гвалтівник, мародер?

Небажання воювати не завжди зумовлене політичними, світоглядними (паціфістськими, наприклад), етичними чи релігійними міркуваннями. (Щоправда, виправдати себе перед собою й іншими людьми можна). Це небажання зумовлене і елементарним страхом смерті, смерті свого тіла, оскільки ухилинти не роздумують над проблемою духовної деградації чи моральної смерті, як і не вагаються відмовитися від свого конституційного обов'язку як громадянина держави захищати її.

Проблема смерті й страху перед нею – одна з вічних не лише в побуті, буденному житті, але й у філософії, літературі. Сократ (діалог Платона «Федон») називав філософію роздумами про смерть, обґрунтував чотири аргументи безсмертя душі; він же стверджував, що є люди, яким краще вмерти, ніж жити: він вказував на зв'язок душі й тіла, хоча й стверджував, що душа цілком безсмертна й незнищенна, ми не можемо. Не менш важливим є його (його чи в інтерпретації Платона) думка про етичний бік вчення про душу: якщо вона безсмертна, то потребує, щоб про неї людина піклувалася за життя (тобто, йдеться про належний спосіб життя). Бо від цього залежить майбутнє душі. Безперечно, етичний аспект життя, смерті й безсмертя значно ширший. Кожній людині (атеїстам теж) є над чим поміркувати, що більше проблеми безсмертя людини стосувалися й докази існування Бога, які пропонували Тома Аквінський, Кант – мислителі наступних періодів історії людства.

Проблема смерті й безсмертя – не просто найзагадковіша, вона трансцендентна (позадослідна) і належить до тих, що їх людство ніколи не розв'яже. Якби ж це сталося, то життя втратило би сенс. Серед тих, хто вірив у життя після смерті, але жив гідно, творчо і плідно, найвідоміші постаті з давніх часів (Демокріт, Арістотель, Епікур, Юлій Цезар, Марк Аврелій, Овідій, Горацій), згодом

– Спіноза, Юм, Гольбах, Кант, Ніцше. У ХХ столітті таких інтелектуалів можна побачити з-поміж лауреатів Нобелівської премії та інших видатних учених. Спіноза зазначав, що вільна людина ні про що так мало не думає, як про смерть, а її мудрість полягає в тому, щоб думати про життя. Думка висловлена цілком у гуманістичному дусі. Великий філософ хоча й визнавав існування Бога, допускав, що від душі щось вічне залишається, але не вірив, що особисте безсмертя існує. Кант визнавав, що жоден людський розум не спроможний раціонально зрозуміти можливість безсмертя, він заперечував знання й розуміння безсмертя, щоб знайти місце для віри («Критика чистого розуму»), а в «Критиці практичного розуму» філософ обґрунтував безсмертя душі як постулат практичного розуму. Вартий уваги погляд І. Мечникова на проблему («Етюди про природу людини»). Він писав про «інстинкт смерті» в людей літнього віку, про «бажання небуття» і вважав це позитивним бажанням. Проте його ідеалом, його ідеєю був «ортобіоз» – правильний, розумний спосіб життя. І аж після цього, після тривалого періоду активної старості, коли вже людина відчуває, що вона наситилася своїм життям, втомилася, у такої людини виникає «бажання небуття».

Над проблемою життя, смерті й безсмертя роздумують не лише філософи. У світовій літературі ще більше відгалужень цієї теми. Смерть людини (героя твору) як самопожертва в ім'я вітчизни, смерть святого й мученика, смерть закоханих, смерть в ім'я кохання, смерть як вирок, смерть героїчна, смерть безглузда, смерть як сон, смерть як абсурд, смерть як нагорода, смерть як покарання, смерть від голоду, смерть внаслідок хвороби, смерть як звільнення і т.д.

Ми були б емоційно глухі й інтелектуально обмежені, якби не роздумували над смертю і безсмертям тоді, коли йдеться не лише про смерть природну (від хвороби, старості і т.д.), а в умовах війни, коли вмирають на фронті, захищаючи країну, коли вмирають під бомбами мирні люди. Те, що наше земне життя триває лише певний час, має для нас суттєве значення, бо ми починаємо сприймати життя не лише як Божий дар, як подарунок долі, але й як цінність і спонуку наповнити життя працею для здійснення ідеалів, для творення матеріальних і духовних цінностей. Працею з волею до життя, напруженою, іноді на межі, іноді й жертвуючи життям, якщо цього потребують обставини, як нинішні. У такому житті й полягає призначення людини. Завдяки цьому людина увіковічує себе. До цього зобов'язує неминучість смерті. Чи була би спроможна на напружене життя людина безсмертна – питання риторичне. Ось чому смерть не є трагедією, а спонукою до такого активного життя, щоб увіковічнити себе у трудових і духовних зверненнях, у створенні передумов для продовження свого роду.

Неминучість смерті й сприймання життя як цінності в одних викликає колосальну творчу енергію у найскладніших сферах життєдіяльності, в когось – меншу. Щоправда, не є винятком й інше ставлення, бо байдужість, песимізм, лінощі інтелектуальні й фізичні житейські хитрощі й бажання легкою ходою пройти дорогами життя теж притаманні багатьом смертним.

А з іншого боку, усвідомлення того, що душа безсмертна, не звільняє людину від того, щоб життя було повнокровним і гідним. Усім би хотілося, щоби Бог був гарантом нашого особистого безсмертя (йдеться про безсмертя душі). Але й для тих, хто в це не вірить, життя не має бути песимістичним, безнадійним, похмурим животінням, і вони не повинні втрачати волі до життя, бо ін-

стинкт життя – органічна, вроджена і генетично закодована цінність.

Зрештою, людина вільна, її не змусиш вірити в особисте безсмертя як у безсмертя людства, у незнищенність своєї нації, у вищість духовного над матеріальним. Навіть така невіра не звільняє від обов'язку жити гідно. Втеча від такого життя (а втеча від боротьби, небажання воювати, цей самий страх смерті – це одна із форм втечі від життя) означає моральний і духовний параліч людини.

Людина має право вірити, що безсмертя – це подарунок Бога за віру в нього, це своєрідна компенсація за її страждання у вигляді майбутнього перебування в раю (Данте яксравно описав кола пекла, але картини раю в нього нема). Є ще один вид безсмертя – у людській пам'яті, в колективній пам'яті українського народу. Упродовж сотень років формувався мартиролог українських героїв. Знаємо імена найвідоміших. Гинули кращі з українців під час визвольних змагань 1917-1920 років, у 40-х – 50-х роках в українському збройному підпіллі, в нацистських і радянських концтаборах, гинули в «мирний» час у русі українського опору тоталітарній системі. Гинули мирні люди, бо були українцями – Голодомор 1932-1933 років, «розстріляне відродження», репресії й терор, які влаштувала радянська влада на західноукраїнських землях після Другої світової війни. Цей мартиролог поповнюється нині, бо війна триває вже від 2014 року. Нині нас теж знищують як українців.

Смерть не завжди є звичайним, буденним фактом, що означає кінець біологічного існування людини. Бо є випадки, коли смерть людини набуває суспільного, історичного значення, знакового характеру. Такою була смерть чи загибель багатьох Січових стрільців (вони, до речі, воювали добровільно), смерть Ольги Басараб, Олега Ольжича, Олени Теліги, багатьох воїнів УПА та їхнього Головного командира Романа Шухевича, смерть Симона Петлюри, Євгена Коновальця, Степана Бандери. Не про свою передчасну смерть вони думали, але й не про без-

смертя. Їхня загибель була суголосною з віковичним прагненням українського народу до незалежності й свободи. Такою дорогою була ціна цього прагнення. Але ця загибель ще й виховувала інших, вона зміцнювала наш дух і віру.

Нинішня російсько-українська війна дає дуже багато прикладів самопожертви: хтось пішов добровольцем, хтось загинув, рятуючи побратимів, хтось разом із собою підірвав міст, щоб затримати наступ російського війська. А скільки наших героїв полягло за невідомих обставин, а смерть у жорстокому й антилюдському полоні? Окреме питання – загибель мирного населення. Це ніби й випадкові жертви війни, але не тоді, коли воює Росія, яка традиційно не вірить ні крові, ні сльозам, а чужим – особливо. Проти України Росія веде війну, яка за своїми ознаками має геноцидний характер: знищення українців як нації, створення умов, несумісних із життям, розбомблена інфраструктура, Маріуполь, Буча, Бородянка, депортація українських дітей. На початку липня росіяни розбомбили київський «Охматдит». Процес й загибель цивільного населення не є надаремною. Ці люди – не просто жертви. Це теж наша плата за сучасне й майбутнє. Їхня кров освячує нашу ненависть до ворога й віру в перемогу.

Ці побіжні роздуми про смерть – безсмертя із посланнями на авторитетних учених мені видавалися зайвими, поки я не почув думку відомого міжнародного оглядача, політолога Андрія Піонтковського. У розмові з Марком Фейгіним (російським опозиціонером, тепер він за межами Росії) 11 липня 2024 року А. Піонтковський сказав, що він агностик, але після бомбардування київського «Охматдиту» (8 липня) він хоче, щоб Бог був і щоб він покарав російських злочинців... Ця думка людини, яка як агностик не вірить в існування Бога (отже, і безсмертя), але яка вірить у перемогу України над Росією і в перемогу демократичних і загальнолюдських цінностей.

Ми були би емоційно глухі, інтелектуально обмежені, якби не роздумували про життя і долю, про обов'язок

Росія вимагає від Києва виведення українських військових із чотирьох частково окупованих областей та відмови України від намірів вступити до НАТО, заявив міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров в інтерв'ю, опублікованому 7 жовтня в американському виданні Newsweek (Exclusive: Russia's Lavrov Warns of 'Dangerous Consequences' for US in Ukraine – <https://www.newsweek.com/exclusive-russias-lavrov-warns-dangerous-consequences-us-ukraine-1964468>).

Він називає основою для мирного врегулювання «Стамбульські угоди, парафоровані 29 березня 2022 року російською та українською делегаціями». «Вони передбачають відмову Києва від вступу в НАТО і містять гарантії безпеки для України з урахуванням реалій на місці на той момент», – твердить Лавров, але зауважує, що «за два роки ці реалії суттєво змінилися, в тому числі й у правовому плані».

«14 червня президент Володимир Путін назвав передумови врегулювання такими: повний вихід ЗСУ з «ДНР», «ЛНР» (російські назви на позначення Донеччини і Луганщини – ред.), Запорізької та

Херсонської областей; визнання територіальних реалій, закріплених у Конституції Росії; нейтральний, позаблоковий, без'ядерний статус України; її демілітаризація та денацифікація; забезпечення прав, свобод та інтересів російськомовних громадян і скасування всіх санкцій проти Росії», – вказує російський міністр.

Київ, за словами Лаврова, відповів на цю заяву «збройним вторгненням у Курську область 6 серпня». «Його покровителі – США та інші країни НАТО – прагнуть завдати Росії стратегічної поразки. За цих обставин у нас немає іншого виходу, як продовжувати спеціальну воєнну операцію до усунення загроз з боку України», – каже міністр закордонних справ Росії.

Треба звернути увагу на слова Лаврова про Стамбульські угоди, парафоровані, підписані московитською та українською делегаціями. З боку України ці угоди підписав голова делегації Арахамія, очевидно, маючи на це повноваження і після консультацій.

і призначення як свої, особисті, так і свого народу. Навіть роздуми про безсмертя не є зайвими, бо це теж частина нашого життя й ментального розвитку. Лешек Колаковський, який роздумував над тим, чи Господь Бог щасливий, який запевняв, що він (тобто, Л. Колаковський) знає правильні відповіді на всі запитання, в одному зі своїх есеїв заявив, що особу і науку Ісуса не можна усунути із нашої культури, нашого життя. Думка не нова. Митрополит Шептицький ще в середині 30-х років XX століття обгрунтував думку про те, що справжня культура (і цивілізація, якщо взяти ширше) без віри в Бога неможлива.

Те, що наше земне життя триває лише певний (чи визначений) час, має для нас суттєве значення, бо ми маємо сприймати його не лише як дар, але й як цінність, пов'язану з необхідністю наповнити це життя повнокровною працею для здійснення певних ідеалів, для досягнення якоїсь мети, для творення духовних і матеріальних цінностей, бо в цьому й полягає призначення людини, яка прагне себе самореалізувати. Зрештою, у цьому полягає й своєрідне увіковічнення себе як особистості. На мою думку, до цього спонукає (хоч би й певною мірою) скороминучість життя й неминучість смерті.

...Із листа госпітальєрки Олександри Мулькевич (загинула в серпні 2024 року, лист оприлюднили в соцмережах її друзі): «...більшого щастя не знаю, як померти в бою... Мені пощастило народитися в найкращій країні світу – Україні. За яку і честь померти».

Це про таких людей писала Ліна Костенко: «Ми воїни. Не ледарі. Не лежні». Таку поведінку возвеличували її мужні попередниці – Леся Українка, Олена Теліга. Та річ не в поетичних і пагетичних цитатах. Бо можна й Тараса Шевченка згадати і його безкомпромісний діагноз про правнукув поганих славних прадідів великих. А проблема в тім, що в нас цих «правнукув поганих» кільканадцять дивізій (потенційних, зрозуміло) за кордоном і ще багато в Україні, тих, хто шукає будь-які приводи, щоб не йти на фронт. Щоправда, громадську думку заспокоюють запевненнями, що мобілізаційний процес відбувається вже нормально. Може, і так. І все ж непокоїть інше: зникнення ентузіазму перших тижнів (може, й перших місяців) повномасштабної війни, ослаблення бойового духу народу, який хоче бути нацією й державою. Це небезпечна ознака в ситуації, коли поразка у війні загрожує нам національним небуттям.

Я ніколи не сумнівався в тому, що дух боротьби був притаманний не лише «олімпійським», вершинним і знаковим постатям України, але й у тому, що це – органічна ознака національного характеру, так само й живучість українців треба розглядати не як біологічну, а як моральну категорію. Інакше ми б не вижили, ми би зникли, асимілювалися, розчинилися, животіючи лише як погній, як етнічна маса для становлення інших націй.

Індуктивне мислення людини неминуче мала привести її до висновку про те, що боротьба – це не якась жорстока ознака її життя, а закон розвитку природи і суспільства, а тому в людини неминуче формувалася інстинкт боротьби. У праукраїнців (мешканців родючих земель між Дністром і Дніпром, на північ від Чорного моря) цей інстинкт формувалася не стільки в боротьбі з природою, скільки у протистоянні з іншими людьми – ці землі були щедрими, але й брамою Європи. Саме у безперестанній боротьбі формувалася народ, а згодом нація.

Свого часу (наприкінці 50-х років XX століття) Володимир Янів у журналі «Розбудова держави» (ч.20 за 1957 р.) написав статтю «До проблеми інстинкту боротьби Шевченка (соціопсихологічний етюд)». Автор зазначав: «Дис-

кусія на тему інстинкту боротьби зродилася в нас, як знаємо, з відчуття нестачі його, конкретно з відчуття нестачі його на сучасному історичному відтинку... в порівнянні з минулим. Це протиставлення героїського минулого й миролюбного сучасного сильно зарисоване також у Шевченка». (Втрата цього інстинкту найменше стосувалася українського XX століття). Якби це розуміння Шевченка як борця прийшло до українців за життя поета чи відразу після його смерті! Іван Франко справедливо зауважував: «У нас досі більше любувалися тими творами, більше декламували їх, аніж старались їх розуміти» («Причинки для оцінення поезії Тараса Шевченка»).

Звернення до Шевченка закономірне й симптоматичне: нам не обійтися в осмисленні проблеми боротьби без Шевченка: можна десятками цитат із його творчості, що стали крилатими висловами, ілюструвати оспівування стихії боротьби в його творчості. Володимир Янів мав рацію: життя поета – це вияв інстинкту боротьби. Ці настрої й мотиви творчості Шевченка найпоширеніше розвивала українська націоналістична думка 20 – 30-х років (Донцов і його прихильники), згодом політична думка українського збройного підпілля. Мотивом боротьби пронизана творчість багатьох українських письменників, але це окрема тема.

Я волію оперувати не поняттям «інстинкт боротьби», а «дух боротьби». І не випадково. Останнє поняття ширше, воно ширше, бо зумовлене не лише певними умовами життя й необхідністю виживання індивіда чи й цілого народу (нації). Інстинкт боротьби трансформується в дух боротьби, коли народ (нація) усвідомлює необхідність і неминучість боротьби за національне існування, коли він морально, психологічно й фізично готовий до боротьби, коли цей настрій і воля переважають інстинкт самозбереження і свідчить про готовність до самопожертви.

Дух боротьби треба формувати. Власне, можна так висловити цю думку: суспільство треба виховувати в дусі боротьби. Наша держава не робила цього після відновлення державності 1991 року. Керівництво держави не вбачало історичного ворога в особі найближчого сусіда – Росії, а суспільство занадто романтично сприйняло новоявлену відновлену державність і втягнулося у внутрішньополітичну боротьбу, що відбувається за іншими законами, ніж боротьба з можливим зовнішнім ворогом. Скажімо так: гасло позаболоковості України не сумісне з духом боротьби. Відповідними були й наші воєнні доктрини. Проте цей дух боротьби періодично проривався: студентська революція на граніті, рух «Україна без Кучми», Помаранчевий Майдан, Революція Гідності. Усе це було органічним продовженням подій попередніх десятиріч, які свідчили про невмирущий дух боротьби (акт Мирослава Січинського, Січові Стрільці, українська революція 1917-1921 років, антибільшовицькі повстання в радянській Україні початку 20-х років, революційна діяльність УВО і ОУН міжвоєнної доби, боротьба українського збройного підпілля 40-х – початку 50-х років). Це, власне, ті події, які дали мені підстави на початку 90-х років назвати хрестоматію західноукраїнської публіцистики першої половини XX століття так: «Преса боротьби й ідеї». Метафорична назва хрестоматії як збірника текстів була несподіваною, але вона відображала як історичні імперативи нації, так і суть концепції хрестоматії: ідея державності без ідеї й культу боротьби – історична фікція, боротьба без ідеї державності як мети – історично безглузда.

Так само, й історію української військової преси я вважав відображенням бойового духу і волі нації.

Після початку російської агресії 2014 року кафедра ук-

раїнської преси ЛНУ імені Івана Франка започаткувала спеціалізацію «Воєнна журналістика», для якої написав три посібники – «Журналістика і війна», «Історія української військової преси» і «Люди боротьби й ідеї» (доречна й промовиста назва, бо йшлося про журналістів і публіцистів, які не лише обгрунтовували ідею української державності й потребу боротьби за неї, але й захищали (і гинули) за цю ідею й здобули державність зі зброєю в руках). У першому з цих посібників є підрозділ «Природа війни», в якому я обгрунтував своє бачення війни як органічного елемента історії людства, неминучість війни з Росією, навіть її необхідність. Завершував я цей підрозділ думкою про те, що ми знову повинні навчитися воювати, жертвувати особистими інтересами й життям, щоб перемагати. Проте в чернетці була думка, яку я не наважився висловити – думка про милітаризацію суспільства. У старшого покоління ще з радянських часів залишилося негативне ставлення до милітаризації як явища негативного. Безперечно, що потрібно розрізняти шовіністську, завоюницьку, антигуманну милітаризацію російського суспільства й милітаризацію держави, яка прагне захиститися від агресора. Це має бути державна політика, що передбачає розбудову й модернізацію армії, розбудову воєнно-промислового комплексу, підготовку кадрів для армії, прийняття належної воєнної доктрини. Війна переконала в тому, що милітаризацію потрібно було починати давно (згідно з принципом «хочеш миру – готуйся до війни»). Нагадаю думку про милітаризм Олега Ольжича: «Милітаризм – це універсальний світогляд, що формує людину і народи. Що у ворогові бачить не злочинця чи виродка, а теж людину, глибокою, творчою і мудрою трагікою життя поставлену боротися з іншого боку (але наш ворог не такий, він – злочинець. – С.К.). Милітаристський світогляд ушляхетнює життя, покликаючи в ньому відвагу, мужність, воєнську товарицькість, почуття вищого обов'язку і чести (стаття «Українська історична свідомість»)). Це ще не все. Вкотре треба згадати Д. Донцова, який на початку 20-х років минулого століття порушив питання про потребу виховання українця нового типу. Не зарміяного, не сентиментального, не тихого і спокійного, закоханого у свій хутір, не такого, що біжить за чужим возом чи їде на цьому возі, а вольового, рішучого, дисциплінованого, безкомпромісного, пристрасного, готового до самопожертви. Таких українців Д. Донцов хотів бачити й серед лідерів народу, серед політиків (можна послатися на такі його праці, як «Підстави нашої політики», «Націоналізм», статті *Bellua sine capite* (з нагоди п'ятилітніх роковин проголошення незалежності України)), «*Atrophia cerebri* (до психології рідного філістерства)», «Штатость малоросійская» – це лише те, що припадає на першу половину 20-х років.

Звичайно, що сучасні ухилинти не подібні до давніх «гречкосіїв». Вони можуть бути освічені, багаті, знати мови. Їхня поява в такій кількості не випадкова. Нація не складається лише з героїв, патріотів, романтиків. Якийсь відсоток завжди залишається за байдужими, боягузами, зрадниками, ухилинтами. Якось непомітно для значної кількості наших громадян культ особистого добробуту й успіху став визначальним й витіснив ті цінності, які прийнято вважати національними – державність, незалежність, свобода.

Проте ми бачимо і таких українців, про потребу в яких писав Д. Донцов. Про це свідчила Революція Гідності, а тепер війна. І ця війна не остання. До остаточної перемоги ще далеко. Ось чому милітаризація повинна охопити всі сфери життєдіяльності держави, зокрема, й виховний процес (у школах, вишах). Патріотичне виховання не має бути

абстрактним і спиратися лише на вивчення історії й літератури. Уже в школі треба вивчати основи військової справи й надання першої медичної допомоги, а в університетах поєднати це із вивченням військово-політичної думки. Може, є сенс відновити військові кафедри. Практичними мають бути регулярні військові збори (чи як їх назвати), упродовж яких можна вдосконалювати своє знання і вміння у певній воєнній спеціальності. Це міркування не спеціаліста, але я знаю інше – всі повинні вміти воювати і готуватися до війни. Усі чоловіки від 18 до 80+ повинні бути готовими до збройного опору й захисту. Жінки не є винятком, про що свідчить досвід нинішньої війни. Таким має бути результат милітаризації, оскільки ми – Воююча Україна.

Відповідна праця над собою – завдання кожного. Нема повноцінної особистості без вміння, бажання й готовності захищати свою державу, якщо виникає така ситуація. Таке вміння за гроші не купиш. Його потрібно виховувати. Раніше чи пізніше ця війна закінчиться. З фронту повернуться сотні тисяч тих, хто воював. Це золотий фонд нації. Повернеться, може, якась частина ухилинтів. Яке їхнє майбутнє? Якою буде їхня самооцінка? А наше ставлення до них? Вони ж залишаються рівноправними громадянами й захочуть йти в політику, брати участь у діяльності державних структур. Річ у тім, що в нашому громадянському суспільстві громадська думка ще не набула вирішального значення, не завжди спрацьовує й моральний осуд. Якби було так, то серед суддів, митників, чиновників, нечесних бізнесменів хабарництво не набуло би таких небезпечних обсягів.

І в цій публікації я намагався уникнути зайвого морального пафосу і надати їй суто практичного характеру, хоча драматизм, а іноді й трагізм боротьби українців за існування упродовж тисячолітньої історії (воюємо з російським агресором і нині) мимохідь зумовлює відповідну тональність. Геройство і боягузтво (ухилинство), самопожертва і страх, любов і ненависть, пасіонарність і байдужість, життя (безсмертя) і смерть, відповідальність й егоїзм – людина може й не роздумувати над цими вічними питаннями, але всі ці поняття мають конкретний зміст, всі вони відображаються в житті, людина своєю діяльністю висловлює своє ставлення до них. Допускаю, що є якась роль Провидіння у визначенні нашої долі, «кліні життя», але за людиною завжди залишається право вільного вибору.

... Ухилинтами не народжуються. Ними стають ті, чия вітчизна – не Україна, а там, де добре, вигідно, безпечно. Вони збережуть своє життя, коли Україна в смертельній небезпеці. Теж колись помруть – але без жодного сліду в пам'яті народу.

Героями теж не народжуються, але ними стають ті, хто жертвує життям заради майбутнього України, своєї родини, і тоді, коли цього вимагає ситуація, коли держава – нація в смертельній небезпеці. Вони (і відомі, й безіменні) не вмирають, бо будуть жити в нашій історичній пам'яті.

... P.S. Про латину у заголовку. У першій половині XV століття появилися два тексти під назвою «*Ars Moriendi*» («Мистецтво вмирати»), в яких йшлося про те, як треба вмирати згідно з християнськими цінностями й заповідями. Ось така вона – вічна проблема. Актуально: а як гідно жити і вмирати, коли твоя держава в смертельній небезпеці?

P.P.S. Я вже закінчив цей текст, коли факультет журналістики сколихнула страшна звістка – на фронті загинув викладач кафедри мови ЗМІ Богдан Маркевич. Богдане, Ти назавжди залишишся в нашій пам'яті. Герої не вмирають.